

FODOR JÓZSEF ÉS AZ ISKOLAEGÉSZSÉGÜGY

A célratörő tudományos kutatást és a sokirányú érdeklődést, a nemzeti és a társadalmi felelősségtudatát egyesítő személyiségként jelenik meg előttünk FODOR József rokonszenves alakja.¹ Nem véletlen, hogy e nyitott szellemiségű ember, a magyar történelmi liberalizmus eszméin nevelkedve, magába szívta ugyan a német orvostudomány eredményeit, annak kiváló módszertanát, de közegészségügyi modellje — hasonlóan SZÉCHENYI István és kortársainak általános politikai gondolkodásához — Anglia közegészségügye volt.

Az iskolaegészségügy helyzete a XIX. század végén

A polgári átalakulásért folyó küzdelem korában alakult ki EÖTVÖS József szabadelvű művelődéspolitikai szemlélete. Közoktatási programja szerves része volt egész politikai koncepciójának, lehetőség a politikai filozófiájában gyökeredző alapelvek gyakorlati alkalmazására. A művelődés elsődlegességének eszméjét a politikai átalakulás korában EÖTVÖS és a centristák képviselték a leghatározottabban. Politikai filozófiájuk a közgazdaság, a közoktatás és a közegészségügy összefüggésének felismerésével, igen jelentősen hozzájárult a modern polgári államépítés sikeréhez. Tudták azt, hogy a közoktatás és a közegészségügy egyszersmind gazdasági kérdés is, amely meghatározza a termelés egyik legfontosabb tényezőjének, az embernek testi és szellemi állapotát.²

EÖTVÖS 1867 után is a népoktatás ügyét tekintette a művelődéspolitikája alapjának. Hosszú és kemény harc után ezen a téren is maradandó eredményt ért el és megalkotta 1868-ban a népiskolai törvényt, míg a középiskolai oktatás esetében a régi iskolarendszert, a THUN-féle iskolatípust és a külföldi — főleg francia és svájci — mintát véve alapul alakította ki új rendszerét. EÖTVÖS minisztersége után, PAULER rövid lélegzetű kormányzását követően, kezdődik TREFORT Ágoston tizenhat esztendőös közoktatási minisztersége (1872—1888), aki azonban többre értékelte a kompromisszumokat, mint az átfogó terveket. Nemegyszer került vitatható támadások tűzébe, nemegyszer valóban messze kanyarodott EÖTVÖS személyiségétől és politikájától, azonban vitathatatlan érdemeket szerzett az eszmék megvalósításában, a tényleges közoktatásügyi és közegészségügyi szervező munkában. Ebben segítségére volt, terveinek részben megalkotója, részben kivitelezője, az egyetemi ügyek irányítója a minisztérium-

¹ *Högyes* Endre: Fodor József. Az orvosi tudomány mesterei. Bp. 1924.

² Trefort Ágoston levele a budapesti Tudományegyetem orvosi karához. 1885. aug. 20. A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum (a továbbiakban: SOM) levéltárában.

ban, MARKUSOVSKY Lajos. Még Eötvös vette maga mellé a kiváló orvosszertőt, aki a maga személyében képviselte a magyar felsőoktatási politika folyamatoságát a dualizmus első felében, Eötvöstől egészen a TISZA Kálmán bukása után kialakult válság időszakáig.³

TRETORT minisztersége alatt született meg 1876-ban a közegészségügyi törvény, amely az állam legfontosabb feladatai közé emelte a közegészségügyet, egész szervezeti felépítésének létrehozását, ellenőrzését. A törvényalkotók számoltak azzal a ténnyel, hogy az elmaradott egészségügyi állapotokat csak az államhatalom segítségével változtathatják meg. Bár a törvény a prevenció szellemében mindenre igyekezett kiterjeszteni hatalmát, legnagyobb „hiányossága” mégis abban rejlett, hogy sok szempontból meghaladta az akkori hazai lehetőségeket. De a magyar közegészségügyi szakemberek hamar rámutattak arra is, hogy a törvény nem intézkedett az iskolaegészségügyről és a hygienia oktatásáról.⁴ „A hygienét általában és rendszeresen oktatni kell, mert a hygiene az egyén számára munkaképességet és a lakosság-humánus érzékét kifejleszti” — írta FODOR József 1887-ben.⁵ Az oktatásügy és a közegészségügyi állapotok kapcsolatára főként az óriási gyermekhalandóság hívta fel a figyelmet. De szembezőkö volt az is, hogy az iskolában a fertőző betegségek iránt fogékony gyermekeket összezsúfolták. Sürgető szükségként jelentkezett, hogy az állam a tanulók egészségvédelméről gondoskodik.

Az iskolák egészségügye a 19. században vált általános európai kérdéssé. Magyarországon BENE FERENC 1833-ban *Elementa medicinae practicae* című munkájában szükséges és égető problémának nevezi a diákok egészségtanra történő oktatását, de Poroszországban 1845-ben BEGERT drezdai orvos több iskolára kiterjedő vizsgálatot végzett és ennek alapján megállapította, hogy a tanulók 1/5-e rövidlátó a tantermek rossz elhelyezése és világítása következtében.⁶ MARKUSOVSKY Lajos már 1844-ben orvosi disszertációjának témája „*az orvos mint nevelő*”, s ebben határozottan állást foglalt amellett, hogy a nevelés egyik fontos feladata az egészség fenntartása. Ezt az egészséges életmódra való néveléssel és az iskolák egészségügyének megszervezésével lehet elérni.⁷

A 19. század második felében a gyors ütemben iparosodó nyugat-európai országokban hivatalos és szaktudományi fórumokon folyt a vita az iskolákban uralkodó rossz egészségügyi viszonyokon való változtatás módjairól. VIRCHOW 1866-ban azt hangoztatta, hogy a kötelező iskoláztatás szükségessége mellett az iskolák egészséget károsító hatását, éppen az iskolaegészségügy kifejlesztésével és szigorú ellenőrzésével lehet kiküszöbölni.⁸ Már „iskolai megbetegedésekről” szölt, amikor az egészségtelen tantermi elhelyezésből és világításból eredő ártalmakat vizsgálta, és ennek nemzetközi szintű megvitatását javasolta. 1882-ben a genfi közegészségügyi és demográfiai kongresszuson sokan felhívták a figyelmet az iskolai egészségügy helyzetének tarthatatlanságára, s a tanulók egészségvédelmével való foglalkozásra. E kongresszuson FODOR József is jelen volt, s talán ez is hozzájárult a hazai iskolaegészségügyet megeremtő tervezetének kidolgozásához és a világszponylatban is első iskoláorvosi tanfolyam megszervezéséhez.

³ J. Antall: *The Emergence of the System of Modern Higher Education in Hungary 1848—1890*. Comm. Hist. Art. Med. 1969. 51—53. kötet, 61.

⁴ Hahn Géza, Melly József: Fodor József élete és munkássága. Bp. 1965. 119—129.; Katona Ibolya: Fejezetek az iskolaegészségügy történetéből. Comm. Hist. Art. Med. 1959. 21—22. kötet, 221.; *Beaheft* Ármin: Fodor József, az iskoláorvosok apja. Egészségvédelem, 1912. 1—2. sz. 7.

⁵ Fodor József előadása a bécsi VI. Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson 1887-ben; közleményként: *Der hygienische Unterricht in Volksschule*. 1887.

⁶ Hahn, Melly i.m. 188.

⁷ *Markusovszky* Lajos: *Az orvos mint nevelő*. Orvosdoktori disszertáció. Pest, 1844.

⁸ *Virchow*: *Die Freiheit der Wissenschaft in modernen Staat*. Magyarra fordította Bakody Árpád. Bp. 1878.

Fodor József élete és tudományos munkássága

FODOR József 1843. július 16-án született a Somogy megyei Lakócsán. Apja is kiemelkedett az átlagos földbirtokos világából, mezőgazdasági tárgyú szakirodalmi munkákat írt, sőt még egy színműre is futotta erejéből. Ebben az elmaradottságot és a korabali nemesi szemléletet bírálta. A családi környezet mellett FODOR Józsefre a középiskola is nagy hatással volt, amelyet a művelt polgárságról ismert Pécssett végzett.

Orvosi tanulmányait a második bécsi orvosi iskola virágzásának utolsó időszakában végezte Bécsben, illetve Budapesten. Már medikusként magára vonta RUFF Napumok Jánosnak, az államorvostan tanárának figyelmét. Ekkor még az államorvostan tárgykörébe tartozott a közegészségügyi állapotokat szabályozó törvények ismertetése, a különböző országos szintű egészségügyi intézmények szervezetének és működésének oktatása, valamint a mai értelemben vett igazságügyi orvostan. Nem sokkal azután, hogy 1865-ben orvosdoktorrá avatták és megszerezte szülés-, sebész- és szemézmesteri képesítését, RUFF maga mellé vette tanársegédnek a kiváló képességű és több nyelvet tudó ifjút. Ettől kezdve rendszeresen tartott előadásokat az orvosi rendszet tárgyköréből, és egyidejűleg törvényészki boncolásokat is végzett. Tapasztalatait rendszeresen közölte az Orvosi Hetilapban és kapcsolatba került MARKUSOVSKY Lajossal. A nagy korkülönbség ellenére baráti kapcsolat alakult ki közöttük, és ez később meghatározta FODOR jövőjét is. Rendszeresen látogatta MARKUSOVSKY szombat esti baráti körét, ahol az időszerű tudományos kérdések mellett megvitatták az időszerű közegészségügyi reform intézkedéseket is. FODOR közegészségügyi eszméinek MARKUSOVSKY volt a leglelkesebb pártfogója és ösztönzője, túlzásainak tempója.

A pesti orvosi iskolával való kapcsolat ösztönözte FODORT arra, hogy 1869-ben „tiszti orvosi eljárásból” magántanári vizsgát tegyen, abban az időben, amikor megindult az orvosképzés reformja a budapesti egyetemen. A reform szellemében a haladó gondolkodású orvostanári kar számos tehetséges fiatal tudóst küldött államköltségen külföldi tanulmányútra, hogy az új, viharosan fejlődő szaktudományokat, köztük a közegészségtant a fejlett nyugat-európai viszonyok között tanulmányozzák. Így 1870-ben FODORT is nyugati tanulmányútra küldték, ahol először Münchenben PERTENKOFFER közegészségtani előadásait hallgatta, majd LIEBING mellett a higiéniéhez szükséges kémiai vizsgálati módszereket sajátította el. Tanulmányútja alatt hosszabb-rövidebb időt töltött Németországban, Hollandia, Belgium és Anglia különböző orvostudományi intézeteiben, közelről tanulmányozta az európai városok közegészségügyi viszonyait. Tanulmányútjáról hazaküldött beszámolóit már sejtetni engedik a későbbi közegészségügyi szakembert. Hazatérése után nemsokkal, alig 29 éves korában, az újonnan alakult kolozsvári egyetem államorvostan tanárává nevezik ki. Csak két évet töltött Kolozsvárott. Amikor ugyanis az Országos Közegészségügyi Tanács és a budapesti Tudományegyetem orvostanári karának sikerült kivívni, hogy felállítsák a budapesti egyetemen a közegészségtani tanszékét (amely PERTENKOFFER müncheni tanszéke után második volt Európában, de első Európában, amely kötelező szigorlati tárgyként iktatta az egyetem tanár ndjébe a közegészségügyet, őt nevezték ki a tanszék vezetőjévé.

A közegészségtani tanszék élén FODOR nagy erővel látott munkájához. Elsőnek a közegészségtan oktatását szervezte meg, az ilyen irányú vizsgálatok országos szinten való megteremtésére törekedett. A közegészségtan vizsgálatát nem csupán a járványok megfigyelésére kívánta kiterjeszteni, hanem az emberi környezet nagy területeire, a talajra, a levegőre, a vízre és a település-egészségügyre, amely keretébe tartozott az ivó- és szennyvíz, a csatornázás, a közművesítés, a fűtés, a levegő tisztasága, a személtávolítás vizsgálata. Ennek tanulmányozására felhasználta az újkori egészségtudomány leghatásosabb vizsgálati tudományát, a bakteriológiát, amely PASTEUR és KOCH munkássága nyomán megszabadította a járványtant a feltételezésektől és a misztikus spekulációktól.

Nagyszabású terveit MARKUSOVSKY közbenjárására TREFORT Ágoston is támogatta: rendszeresen küldte hosszabb-rövidebb külföldi tanulmányutakra, orvoskongresszusokra, de itthon is a legjelentősebb országos és helyi közegész-

ségügyi vizsgálatok vezetésével őt bízták meg. A közegészségügyi állapotokból származó követelmények kutatásának szentelte életét, de közvetlen kutatást elősegítő rokontudományok — az egészségügyi statisztika, a településegészségtan, a munkaegészségtan — módszertanát is kidolgozta. Magántanári disszertációját is — az államorvostan keretén belül — *Statisztikai tanulmányok a házasság felett, különös tekintettel a közegészségügyre* címmel írta, ebben már a hazai közegészségügy majdnem minden területét érintette.

Tudományos munkásságának jelentős területét a *módszertani kutatások* képezték. A klasszikus higiéniai kérdéseket is módszertani szempontból vizsgálta, és bár mesterének tekintette PETTENKOFFERT, mégsem fogadta el feltétlenül annak minden teóriáját. Éppen a módszertan előtérbe helyezésével vált FODOR híressé, amikor PETTENKOFFER kutatásai alapján, részben azzal ellentétben, kidolgozta a széndioxid kimutatásának szén-hemoglobin képzésen alapuló módszerét, amely a legkisebb széndioxid mennyiség kimutatására is alkalmas.⁹ Ennek a talajvizsgálatokra való alkalmazásával világviszonylatban is számottevő eredményeket ért el.¹⁰ E téren FODOR nemzetközi elismerését jelentette, hogy 1893-ban WEYL közegészségügyi kézikönyvének talajjal foglalkozó fejezetének megírására őt kérték fel.¹¹

FODOR talajkutatásának másik vonatkozása bakteriológiai jelentőségű. PETTENKOFFER és WIRCHOV még kételkedéssel fogadták az egymás után felismert különféle csírák kórokozó tevékenységét, velük szemben ő — KOCH és PASTEUR hatására — már a bakteriológia segítségével tanulmányozta a járványt. Összefüggést sejtett a talaj—víz—levegő szennyezettsége, a különféle mikroszkopikus gombák és a járványok között. HALLIER gombaelméletét figyelembe véve állapította meg, hogy a gombák tényezőként játszanak szerepet a járványoknál. Bebizonyította, hogy az orvostudomány feladata a speciális gombák járványtani tanulmányozása és ellenük az emberi szervezet ellenálló-képességének a kialakítása. Ez már az *immunológia alapkérdése* és ezzel foglalkozott akadémiái székfoglaló beszédében (1883), bebizonyította azt, hogy a fertőző baktériumok az egészséges állati vérben elpusztulnak annak biokémiai hatására. Ma már; e kérdésben más az orvostudomány felfogása, mégis FODOR József kutatásai kétségtelenül elismerést érdemelnek, mivel vizsgálataival hozzájárult az immunológia megteremtéséhez.¹²

Részben az előbb felsorolt kérdésekhez kapcsolódnak *szociálhigiéniai kutatásai* is. Ez annál fontosabb, hiszen a múlt század utolsó harmadában Budapest lakossága rohamosan növekedett és ezzel nem tartott lépést az építkezés. A

⁹ Fodor József: Kísérleti tanulmányok a talaj és a talajlégnemek felett. Orvosi Hetilap, 1875.; németül a Deutsche Vierteljahrschrift für öffentliche Gesundheitspflege c. folyóiratban; Fodor József: A talajvizsgálatok céljáról és módszereiről. A budapesti kir. Orvosegyesület ünnepi ülésén tartott előadás. 1876.

¹⁰ Fodor József: Kísérleti tanulmányok a talaj és a talajlégnemek fertőtlenítése felett. Orvosi Hetilap, 1875.; németül a Deutsche Allgemeine Central Zeitung c. folyóiratban; Fodor József: A levegőről. Bp. 1880.; Fodor József: A szénéleg egészségi tekintetben. Orvosi Hetilap, 1880.

¹¹ A. Weyl: Handbuch der Hygiene. Jena, 1893.; 2. fejezete: J. Fodor: Hygiene des Bodens mit besonderer Rücksicht auf Epidemiologie und Bauwesen.

¹² Fodor József: Baktériumok az élő állat vérében. Székfoglaló a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Közlemények, 1885.; németül az Archiv für Hygiene c. folyóiratban, 1886.; Fodor József: Újabb kísérletek a vérnek baktériumölő képességéről és az immunizálásra vonatkozólag. Orvosi Hetilap, 1890.; németül a Centralblatt für Bakteriologie und Parasitenkrankheiten c. folyóiratban, 1890.; J. Fodor: Zur Frage des Immunisation durch Alkalisation. Uo. 1891.; J. Fodor, G. Riegler: Neuere Untersuchungen über die Alkalicität der Blutes. Uo. 1897.

főváros munkás- és peremkerületeiben több tízezer ember volt kénytelen kedvezőtlen körülmények között élni, nedves pincelakásokban lakni. Ennek társadalmi és egészségügyi vonatkozásait is kutatta tanítványával, RÓZSAHEGYI Aladárral.¹³ Hatalmas felmérésben, százalékos arányt feltüntetve bebizonyították, hogy itt gyakoribb a kolera, a tifusz és a dizentéria, háromszor nagyobb a túlzúfoltság miatt a halálozási arány, a csecsemőhalandóság mint a város belső kerületeiben. E területeken a városi szenny mint indikátort szerepel az enteriális fertőzések elterjedésében — állapították meg.¹⁴

Ugyancsak az előbb ismertetett témakörhöz kapcsolódik FODOR Józsefnek az életmód és az egészségi állapot kapcsolatával összefüggő vizsgálatai. A *hosszú élet feltételei* című akadémiai előadásában (1885) statisztikai adatokkal bizonyította, hogy a helytelen életmód és a táplálkozás miatt a különböző társadalmi osztályok életkori és halálozási statisztikája milyen lényeges eltéréseket mutatnak. Ezt a rossz lakás- és életkörülményekkel indokolta, aminek alátámasztására külföldi statisztikai adatokat állított szembe a magyar adatokkal. Az életmód és az egészségvédelmen belül igen fontos kérdésnek tekintette az anya- és csecsemővédelmet. Szót emelt a nők előnytelen munkábaállítása és munkakörülményeik ellen, hasonlóan a végsőkig ellenezte a gyermekmunkát. Bár az anya- és csecsemővédelem országos megszervezését sürgette, mégsem támogatta a kiseddévők számának növelését. Ennek reális okát a fertőző betegségek terjedésében látta, helyette az országos csecsemővédelem és iskolaegészségügy megszervezését javasolta, amelyről a későbbiekben fogunk szólni.¹⁵

Fodor életútját a közéleti elismerések kísérték: 1883-ban az MTA levelező, 1885-ben rendes tagjává választotta. Az egyetemen több alkalommal volt dékán és rektor. Egyetemi munkásságával függ össze, hogy 1882-ben megvalósította a nyári továbbképző tanfolyamot, amelyből a szervezett magyar orvosképzés nőtt ki.

Közéleti tevékenységének egyik sikere, hogy kezdeményezésére 1886-ban létrejött az *Országos Közegészségügyi Egyesület*, amelynek elnökévé — a pesti orvosi iskola fő támaszát — TREFORT Ágostont (talán orvos atyjának emléke is hozzájárult az egészségügy iránti rokonszenvéhez) választották, míg főtitkára FODOR lett. Széles körű tudományos és ismeretterjesztő tevékenységére jellemző, hogy 1882—1892 között ő szerkesztette az *Orvosi Hetilap* mellékeleteként megjelent *Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostan* című lapot, továbbá az Egyesület lapját, az *Egészséget* (1887—1901). Előtte a *Természettudományi Társaság* főtitkára, a *Természettudományi Közönyt* szerkesztője is volt.

Élete utolsó éveiben visszavonultan élt: 1898-ban lemondott lapszerkesztői és egyesületi tisztségéről. Súlyos betegségben, 1901. március 19-én hunyt el Budapesten.

¹³ *Rózsahegy* Aladár (1855—1896) higienikus, egyetemi tanár. Orvosi oklevelét Budapesten szerezte 1878-ban, 1877-től Fodor tanársegéde. 1878-ban Oroszországban tanulmányozta a pestis-járványt, 1881-től egyetemi magántanár ipari és gyári egészségktanból. 1883-tól a közegészségtan ny. r. tanára a kolozsvári egyetemen. A járványügy és a településegészségügyi tanulmányok mellett iparegészségügyi kutatásokat is végzett a sűrített levegőben folytatott munkával, valamint a nyomdaiparral kapcsolatban. Kolozsvárott ő szervezte meg és irányította az iskolaorvosi tanfolyamot.

¹⁴ Fodor József: Bécs vagy Budapest az egészségesebb város? *Orvosi Hetilap*, 1882.; A főváros középítési rendszabályai. *Orvosi Hetilap*, 1882.; Fodor József: Egészségügyi kirándulások Budapesten. *Orvosi Hetilap* — Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostan, 1883.; Fodor József: Lakásügy Budapesten. Uo. 1883. — Fodor József: A lakásviszonyok befolyása a cholera és a typhus elterjedésére. Széköfoglaló beszéd a Magyar Tudományos Akadémián. MTA Közlemények, 1884.; németül az Archiv für Hygiene c. folyóiratban, 1885.

¹⁵ Fodor József: A hosszú életéről. MTA Évkönyvei, 1885.; Nők egészsége ügyében. Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlése. 1888.; németül a Deutsche Medizinischen Wochenschriften c. folyóiratban, 1888.; A gyermekgyógyi lázról. *Orvosi Hetilap*, 1882.; A kiseddévásról szóló törvényjavaslat. *Orvosi Hetilap*, 1890.

FODOR József az iskolaegészségügyet a higiéné önálló, alkalmazott területének tekintette, amely az orvosi, a higiéniai és a pedagógiai elveket együtt alkalmazza az oktatás színterén. Ennek irányítója a szakszerűen kiképzett *iskolaorvos*, akinek feladatai nemcsak a közegészségügyi elvek és törvények következetes végrehajtása és ellenőrzése, hanem az egészségtan tanításán keresztül a jövő nemzedékében az egészséges életre és életmódra való nevelés feltételeinek a kialakítása.¹⁶

Iskolaegészségügyi elképzelései még nyugat-európai és angliai tanulmányútján körvonalazódtak és az *Angolország közegészségügye* című pályadíjat nyert könyvében is tett említést arról, hogy a fejlett angol közegészségügyi rendelkezések csak általánosságban szólnak az iskolákról.¹⁷ Már a budapesti egyetem közegészségtan professzora volt, amikor a Budapesti Királyi Orvosegyesületben megvitatták és észrevételezték a közegészségügyi törvény eredeti fogalmazványát. A különbizottságban FODOR is helyet foglalt, és tőle származik a 27. § szövegmódosítása is, amely az eredeti szöveget a következőre szerette volna megváltoztatni: „Az iskolák czélszerűbb építése a gyermekek testi kifejlődésére és egészségére nem egyszer felettébb károsan folyt be, minélfogva szükséges, hogy az iskolák építése közegészségügyi szempontból a törvényhozás különösen fontos tárgyát képezze”.¹⁸

Már a különbizottságban, amely általánosságokban egyetértett a törvénnyel, felhívta a figyelmet arra, hogy a közegészségügyi törvény csupán törvényes keretet biztosít a járványok bejelentésére és az iskolák közegészségügyi állapotának ellenőrzésére, de lényeges hiányossága, hogy nem intézkedik az iskolaegészségügy más vonatkozásairól.

FODOR közegészségügyi szemléletének fontos része az *egészségügyi felvilágosítás* és ennek lényeges fórumának az iskolát tekintette. Az egészséges életmódra való nevelést, az egészségvédelem legfontosabb feltételeinek ismertetését már az iskolában el akarta kezdeni. Iskolaegészségügyi szemléletében a „védelmi” rész magát az iskolát, környezetét és a tanulók egészségét jelentette.¹⁹ Az alapkérdések részletes kidolgozása felölelte az iskola és környékének a talaját, levegőjét, fűtését, csatornázását, szennyvízelvezetését és vízellátását, valamint a helységek felszerelésének higiéniai követelményeit.²⁰ A tanulók vonatkozásába részletes javaslatot készített az életkori sajátosságok és a testi nevelés, valamint a szellemi adottságok vizsgálatára, amelyeknek felügyeletére az iskolaorvost rendelte ki. Ezek egyben az egészségtant is tanították. Az iskolaorvosok jelentőségét csak emelte, hogy tevékenységük és felügyeletük nem csupán a szűken vett iskolára terjedt ki, hanem a tanulók otthoni környezetére is.

FODOR elképzelése szerint az iskolaorvos felügyeleti joggal rendelkezik és összekötő szerepet tölt be a közegészségügyi és oktatási hatóságok között.²¹ Ez annál is jelentősebb, mivel a közegészségügyi törvény az iskolákra vonatkozóan

¹⁶ Fodor József: Középiszkolai hygienetanárok és iskolaorvosok. Orvosi Hetilap, 1885.

¹⁷ Fodor József: Közegészségügy Angolországban, tekintettel a hazai viszonyokra. Bp. 1873.

¹⁸ Budapesti királyi Orvosegyesület iratai. 1876. évf. bizottsági jegyzőkönyvek. SOM levéltára.

¹⁹ Fodor József iratai, SOM levéltára.

²⁰ Fodor József: Javaslat a középiszkolai orvosok és egészségtanárok számára. Kézirat. SOM levéltára.

²¹ Uo.

csak a járványok kötelező bejelentéséről rendelkezett, s nem szólt a tanulók otthonának vizsgálatáról. Az eredeti tervek szerint az iskolaorvos kötelessége, hogy járványgyanús tanulók családi környezetét is tanulmányozza, vizsgálja meg a család minden tagját is és szükség esetén rendelje el gyógykezelésüket, intézkedjen a beteg gyermek otthoni elkülönítéséről.

Iskolaegészségügyi elképzelései részben a 48 281/1885. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendeletben és annak 44 250/1887. sz. végrehajtási utasításában valósultak meg. Mindkettő a középiskolai iskolaorvosok és egészségtanárok képzéséről és alkalmazásáról szóltak. Képzésüket a tudományegyetemek közegészségtani intézeteiben rendelték el, valamint intézkedett a képesítő tanfolyamra való jelentkezés módjáról, a vizsga feltételeiről, és meghatározta a tantestületekben az iskolaorvos-egészségtanár jogait és kötelességeit. Az ellenőrző jogoknál csak az iskolai környezet vizsgálatát, valamint a tanulók számára bérbeadott lakásoknak a rendszeres higiéniai vizsgálatát említi, de ezt is az iskolaigazgató engedélyéhez kötötték. A képesítő tanfolyamok megszervezését mindkét egyetem rektora az illető közegészségtani professzorra bízta. FODOR és RÓZSAHEGYI egységes tantervet dolgozott ki, amit azután következetesen betartottak.

Már a törvény megjelenése idején vita robbant ki az egészségtan oktatásával kapcsolatban, hogy a népiskolákban szükséges vagy sem ennek tanítása, mivel a rendelet csak a középiskolákban rendelte el egyértelműen, sőt voltak olyanok is, akik az iskolaorvosi intézmény fenntartása mellett elleneztek az egészségtan oktatását.²² A vitában Fodor József képviselte a helyes álláspontot. Minden körülmények között ragaszkodott a középiskolai egészségtan oktatásához, míg a népiskolában elemi egészségvédelmi, higiéniai és életmentési ismeretek tanításához.

„Az elemi népiskola a köznépeknek azt a millióit látja el egészségügyi ismerettel, amely magasabb műveltséget nem szerez és magasabb iskolába nem jut. Ezt a népet kell mindenelőtt egészsége védelme tekintetében felvilágosítani: annál inkább, mert éppen a köznép szenved a legtöbb munkájával, mostoha életviszonyaival, értelmetlenségénél fogva egészségében. Ellenben a népiskolában a higiénia humanisztikus feladatainak fejtegetése szűkebb határok között mozoghat, mert a köznép csak kevésbé van hivatva arra, hogy akár szellemével, akár társadalmi erejével közegészségügyi institutokat létesítsen, tartson fenn. A népiskolákban az egyéni egészségnek valamint a nép viszonyaihoz alkalmazott közegészségtannak tanítása módján nem kívánok reflektálni. Korai volna ma, mikor ezen irányban tapasztalások nincsenek, ajánlani bárminemű tanítási rendszert. Írjanak mentül több jó népegészségügyi tankönyvet s próbálják ki rajtok a tanítás különféle módjait — majd győzni fog akkor a jobb. Az ellen azonban határozottan ki kelek, hogy — mint más személyek ajánlják — az egészségtan oktatása a népiskolákban mindössze egy-két meseszerű olvasmányból, avagy néhány tipizált-forma phrasisból álljon. A népiskolai egészségtan legfontosabb fejezetei lennének: a lakás egészségstana, a táplálkozás egészségstana, a foglalkozás egészségstana, a test ápolása, védekezése, a fertőző betegségek ellen óvakodás, s végre magától értetődőleg a véletlen szerencsétlenségek esetén az életmentés..... Lényegesen különbözik a népiskolai egészségtan tanításától a középiskolai egészségtan feladatai. A középiskolában a nemzet művelt rétege számára kell megadni azt a higiéniai képzést, a mely őt a nemzet élete és egészsége oltalmára megtanítja, egyszersmind humanussá neveli, s a közérdek javára idővel közmunkálkodásra képesíti.”²³

Az idézett szövegben FODOR különbséget tesz a köznép és a nemzet művelt rétegének közegészségügyi képzése között, amely nem nevezhető naivnak vagy reakciónak, hiszen a kor műveltségi helyzetéből indult ki.

²² Paszlaszky József: Az egészségtan a középiskolában. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közleményei. 1885—1886. 3. sz.

²³ Fodor József: Iskolaorvosok és egészségtanárok a középiskolában. Egészség, 1887.

Nagyon fontosnak tartotta az egy-két osztályt végzett vidéki lakosság közegészségügyi felvilágosítását, és ennek érdekében sürgette a frázistól mentes *népiskolai egészségtan tankönyvek* megírását.²⁴ A fokozatosság elvét követte a középiskolai higiéniai oktatással kapcsolatban. Tulajdonképpen a népiskolai egészségtan alapkérdéseit bővítette ki, emelte középiskolai színvonalra, miközben figyelembe vette a tanulók biológiai, fizikai és kémiai ismereteit.

Az egész rendszernek — mind az iskolaorvosi intézménynek, mind pedig az egészségtan oktatásának — lényegét így indokolta: „Az ember nem csupán szellemből áll, hanem testből is, a mely testet az élet szükségletei ugyancsak megterhelnek. E testet az iskolai ártalmasságok ellen meg kell védelmezni, azt éppen ifjú korban, a középiskola éveiben, éppen úgy mint a szellemet, az életre előkészíteni. Ebben az irányban a középiskola keveset, hogy nem mondjuk, semmit sem tesz; — ellenben a classicus kor iskoláival, a melyek az ifjúkorban a test physicumát éppen tartására és fejlesztésére épp oly súlyt fektetett, mint a szellemi képességekre ... Véleményünk szerint a középiskolában az egészségtanból annyit és azt kell tanítani, a mit minden művelt polgárnak saját egészsége és polgártársai egészségügye érdekében okvetlenül tudni kell. Az élet hasznára és a társadalom javára kell tanítani a higiéniét.”²⁵

A 48 281/1885. sz. rendelet részletesebb kidolgozását adja a 44 250. sz. végrehajtási utasítás, amely a kerettörvény egyes pontjait írta le részletesebben és a magyar iskolaegészségügynek a törvénykezés útján kell továbbfejlődését jelenti. Pontosan körülhatárolta az iskolaorvos feladatait. Elsőnek magának az iskola épületének vizsgálatát, véleményezését emelte ki, ami az iskola talajára, levegőjére, csatornázására és általános higiénijára terjedt ki. A feladatok másik csoportját a tanulók vizsgálata jelentette. Az iskolaorvos köteles pontosan feljegyezni a tanulók régebbi betegségeit és általános testi-szellemi vizsgálatokat végezni. Ez kiterjed az érzékszervekre, a szervi eredetű betegségekre, és az olyan bajokra — beszédhiba, idegbetegség stb. — amelyek akadályozzák a tanulóknak az osztályba való beilleszkedését. A vizsgálatok időszakosságának megállapítása már bizonyos mértékben a járványok megelőzését is szolgálta, amelyek során a tanulók egyéni tisztaságát is ellenőrizni kellett. Értékes része a rendeletnek a 22. és 23. szakasz, amely a fertőző betegségben szenvedett tanulóktól kezelőorvosi igazolványt kért, valamint a iskolaorvos kötelességévé tette a betegség utáni vizsgálatot. Ugyanitt lehetővé tették az iskolaorvos számára, hogy a tanuló otthonában is ellenőrizhessék a járvány lezajlását követő, kötelező fertőtlenítés elvégzését.

Az iskolaorvosi ellenőrző jogot kiterjesztették a tanulók szellemi és fizikai túlterhelésére is. Jogot adott a rendelet, hogy az *iskolaorvos felléphessen azokkal szemben, akik az előírt tananyagot túl egyéb követelésekkel terhelik meg a tanulókat.*²⁶ A 44 250/1887. sz. végrehajtási utasítás határozta meg az egészségtan tanításának elveit is. Ez tulajdonképpen a FODOR által meghatározott irányelveket követte, elsősorban „a népesség egészségét nagy mértékben és széles körben veszélyeztető tényezők” oktatására helyezte a hangsúlyt. Az egészségtant a felső osztályokban kellett tanítani, hogy addig a tanulók a megfelelő természetudományos ismeretek mellett kellő komolysággal is rendelkezzenek.

E két rendelkezésre épült fel, illetve ehhez alakították a FODOR József és a RÓZSAHEGYI Aladár által vezetett iskolaorvosi tanfolyam tananyagát is. Az

²⁴ Fodor József ösztönzésére id. Imre József fordította le 1880-ban oroszból *F. F. Eriszmann* népszerű egészségtanát, amelyben külön fejezet foglalkozott az iskolaegészségüggyel.

²⁵ Fodor: Középiskolai higiénetanárak...

²⁶ Katona Ibolya: Orvosok harca a századfordulón a középiskolások szellemi túlterhelése ellen. *Comm. Hist. Art. Med.* 1963. 27. kötet, 135—139.

előadásokat részben ők, részben pedig meghívott előadók vezették, és a törvény által meghatározott vizsgálatok elvégzésére képezték ki az iskolaorvosokat. Az általános közegészségügyi kérdéseken túl speciális iskolaegészségügyi problémákkal foglalkoztak: az iskolai felszereléseknek az életkori sajátosságokhoz való viszonyával, különféle gyermekbetegségekkel, az egyéni és a csoportos védekezés módjával, az iskolák fűtésével, szellőztetésével, takarításával és az ezekkel kapcsolatos kérdésekkel. Az iskolaorvosok képzése elméleti és gyakorlati úton folyt, számos laboratóriumi foglalkozást iktattak be. Tulajdonképpen az iskolaorvosokat a legsokoldalúbb közegészségügyi feladatra képezték ki, amely a gyakorlati munkán kívül az egészségtan tanításán keresztül egészségügyi felvilágosítást is jelentett.²⁷

A törvényben az iskolaorvosoknak összekötő szerepet adtak az iskola és a közegészségügyi hatóságok között, de minden lényeges intézkedését az iskolaigazgató engedélytől tették függővé. Ez az iskolaorvosi munka hatékonyságát korlátozta. A véleményezésen kívül más intézkedési jogot nem kaptak, és ez adta a törvény és az intézmény legélesebb korlátját. Mindezen a hiányosságok mellett a magyar iskolaegészségügyi törvény a maga korában az első ilyen jellegű európai törvény volt.²⁸ Továbbfejlesztésére TRÉFORT halála után már nem volt lehetőség, bár a múlt század utolsó éveiben több olyan javaslatot terjesztettek elő, ami a törvény tökéletesítését eredményezte volna.

Ezek közül kiemelkedik a *testi nevelésről* szóló javaslat, amely a testi nevelés alatt az ifjúság szellemi és fizikai nevelésének egységét jelentette. A javaslatot FODOR József SZUPPÁN Vilmos; DOLLINGER Gyula, valamint KÁRMÁN Mór készítették, és az elkészült fogalmazványt az Országos Közegészségügyi Egyesület iskolaegészségügyi bizottsága elé terjesztették. A javaslat az összes iskolaformákra kiterjedt volna és az ifjúság szellemi és testi nevelése között igyekezett egyensúlyt teremteni. Az életkori sajátosságoknak megfelelően korcsoportonként szabályozták a tanítás időtartalmát, a foglalkozási idő közötti időszüneteket, és ugyancsak e szempontok szerint javasolták a testnevelés formájának a kialakítását is. A testnevelés feügyeletével az iskolaorvost akarták megbízni, hasonlóan a tornatermek megválasztását, a tisztaságnak és a tornafelszereléseknek az ellenőrzését is. A testnevelés legfontosabb feladataként a teljes ember nevelését és az egészség fenntartásának szükségességét adták meg. A testkultúra fokozatos kialakításának érdekében a kisdudóvóktól a felsőoktatási intézményekkel bezáróan fokozatokat állapítottak meg, amelyek a fejlődési sajátosságokhoz igazodtak. A kisgyermekeknél és az elemi iskola első két osztályában a játékos foglalkozásokat, a szórakoztató, kézügyességet fejlesztő gyakorlatokat ajánlották, míg az izomfejlesztő gyakorlatok bevezetését fokozatosan a harmadik osztálytól tanácsolták. Ezt folytatták a gimnáziumokban és a polgári iskolákban. A gimnáziumi testnevelést ismét három fokozatra bontották: az elsőben (I—III. oszt.) az izomfejlesztő gyakorlatokon, a másodikban (IV—VI. oszt.) a versenyszerű sportokon, a harmadikban (VII—VIII. sz.) a szertornán volt a hangsúly. Érdekes vonatkozása a javaslatnak, hogy a testi nevelés fogalmába sorolták a mai értelemben vett politechnikai képzést is. A kisdudóvóktól egészen a gimnázium utolsó osztályáig különböző gyakorlati oktatási formákat iktattak be, így a kerti munkát, a faesztergálást, a laboratóriumi és műhelygyakorlatokat. Itt a szellemi, a gyakorlati és a testi nevelés teljes egységét alakították ki, míg a felsőoktatási intézményekben csupán javaslatokat tettek a szellemi és testi frissességet biztosító sportokra. Ugyanebben a javaslatban meghatározták a leányiskolák testi nevelésének formáit is, ami előszörban a nemi sajátosságokhoz igazodott.

A testi nevelésről szóló javaslat más vonatkozásban is értékes: az ifjúság egészségének védelmére egészségügyi felvilágosítást írt elő a káros szenvedélyekről, így az italozásról és a dohányzásról.²⁹

²⁷ Fodor és Rózsahegy levelezése. SOM levéltára.; Fodor József: Középtanodai egészséggyógytanárok képesítő tanfolyamának előadási terve. Kézirat. SOM levéltára.

²⁸ *Aujenszky* Aladár: Fodor József emlékezete. Előadások az iskolaegészségügy köréből. Egészség Könyvtára, XX. kötet. Bp. 1929.; *Höglies* i. m.; *Pekár* Károly: A nürnbergi iskolaegészségügyi kongresszus. Nemzeti Nőnevelés, 1905.

²⁹ Javaslatok az iskolás tanulók testi nevelése érdekében. Az Országos Közegészségügyi Egyesület iskolaegészségügyi bizottságának javaslata. 1891. márc. 9. SOM levéltára.

FODOR József iskolaegészségügyi elvei a maga korában egyedülállóak voltak Európában, hasonlóan a magyar iskolaegészségügyi törvényekhez. Elképzelései számos támogatóra találtak hazánkban és az iskolaorvosi tanfolyam sikert aratott.³⁰ Az egészségtan oktatását bevezették a tudományegyetemek bölcsészettudományi, jogi és tanárképző karain, sőt a Műegyetemen is, mindez a közegészségügyi eszme sikerét jelentette. A sikerek ellenére a törvény hiányosságait — a népiskolákra való kiterjesztését, az iskolaorvosok ellenőrző jogának felügyeleti joggá való átalakítását — azonban nem sikerült kiküszöbölni, sőt a századfordulón már erősen csökkent az ügy erkölcsi és anyagi támogatása. Ennek következménye az, hogy FODOR 1898-ban le akart mondani az iskolaorvosi tanfolyam vezetéséről, amelynek okát a végzett iskolaorvosok és egészségtanárok elhelyezkedési és fizetési nehézségeiben jelölte meg.³¹

Az ügy iránti közömbösség másik oka éppen a pedagógiai szakemberek felfogásában keresendő, akik közül sokan azt vallották, hogy az iskola nem gyógyintézet és így felesleges az iskolaorvos jelenléte, főleg a felügyeleti jog megadása. Ez a szemlélet okozta a magyar iskolaegészségügy átmeneti hanyatlását, szemben a fejlett európai államokkal, ahol felismerték az iskola nyújtotta lehetőséget, és a prevenció szellemében az iskola intézményét tekintették az egyik legfontosabb egészségvédelmi szervnek.³² A magyar helyzeten nem javított az 1906. évi 14 532. sz. rendelet sem, amely az iskolaorvos ellenőrző jogát a népiskolákra is kiterjesztette. Ezt sem hajtották végre következetesen, éppen az anyagi erőforrások hiányában.

FODOR Józsefről — halála után — érdemtelenül megfélemedeztek az iskolaegészségügy szakemberei. Emlékét csak közvetlen tanítványai őrizték munkájukon keresztül.

³⁰ Katona i.m.

³¹ Wlasics Gyula levele Fodor Józsefhez. SOM levéltára.

³² Liebermann Leó: Iskolaorvosok képzése és feladata. Előadás a nürnbergi iskolaorvosi kongresszuson, 1905.